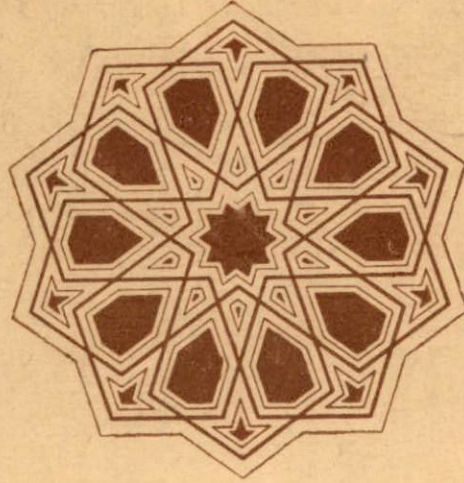

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

IV
1952

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 5 2

YIL : 1952

SAYI : 4

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 5 2

GOETHE VE HÂFİZ

Prof. Dr. MELÂHAT ÖZGÜ

(Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi)

Almanlar, bir şahsiyetin değerini belirtmek istedikleri zaman, GOETHE'nin şu beytini tekrar ederler:

“Höchstes Glück der Erdenkinder
Sei nur die Persönlichkeit.”

“İnsan oğlunun erişebileceği en büyük saadet şahsiyet sahibi olmaktır¹. Bunu söyleyen şair, işte böyle bir saadete erişmişti: O, bir şahsiyetti; şahsiyetini eserleriyle kazanmış. Şiirleri, dramları, romanları, mektupları, hatıraları ve konuşmaları tesbit edilmiş fikirleri, görüşleri zengin vesikalarda bize kadar gelmiş kısmen de dilimize çevrilmiştir. Onun bütün kudreti şiirindedir. Seksenüç yıllık hayatının sonucu olan “Faust”u da, şiir zenginliğinden dolayı hiç bir dile gerektiği gibi çevrilememiştir. Böyle olmakla beraber, dünya çapında bir eser olduğunu bütün milletlere duyurmuştur. İşte böyle dünya çapında kuvvetli eserler yaratan bir şahsiyet, acaba aynı kudrette bir ikinci şahsiyete rasladığı zaman, onu nasıl kavrar? Nasıl anlar? İkincisi, birincisinin üzerine nasıl tesir eder? Bu soruları, GOETHE'nin HÂFİZ ile karşılaşması çok güzel bir şekilde cevaplandırıyor.

Viyana'da, Avrupa'ya yeni bir şekil vermek için çarpışılırken, Fransa'da, bir kiral tahttan indirilip bir ikincisi tahta çıkarılırken, Korsikalı Cihangir, son defa olmak üzere bütün bir kıt'ayı dehşet içinde sarsarken,² Almanya'nın GOETHE'si hatıra defterine, Doğu ilmi alanında yayınlanmış eserlerin adlarını sıralıyordu. Onun haftalarca okuduğu, seyahatlarında bile yanından ayırmadığı bir eser vardı. Bu eser, kendisini sadece mekân bakımından değil, zaman bakımından da uzaklara, XIV. yüzyılın İran şiirine, edebiyat dünyasında HÂFİZ diye tanınan ŞEMSÜ'D-DİN MUHAMMED ŞİRÂZİ'ye götürdü³. Eser, HÂFİZ'in “Divan”ı idi; Almanca'ya, bizim de kendisini Osmanlı tarihi müellifi olarak çok iyi tanıdığımız, tarihçi HAMMER tarafından çevrilmişti⁴. GOETHE'nin bu Divan tercümesi üzerindeki çalışması, onun yaratıcılığına tesir etti, şahsiyetinin tamamlanmasına yardım etti. Bunu kendi de itiraf eder :

¹ “West-östlicher Divan” (Süleika Nameh).

² 1814'de, NAPOLEON tahttan feragat ediyor ve Elbe adasına geliyor. Müttefiklerle Fransa, Viyana'da Kongre halinde Avrupa sulhunu tesis etmek için çalışmalara başlıyorlar. Bu sırada da Fransa tahtına XVIII. LOUIS çıkmış bulunuyor. Fakat NAPOLEON, küçük bir mâyetle Elbe adasından Fransa sahillerine çıkıyor. Alplerde Grenoble civarında kendisine karşı gönderilmiş bulunan kiralık ordusunu ikna ederek kendi tarafına kazanıyor ve Paris üzerine yürüyor. Kiral kaçıyor, NAPOLEON tekrar İmparator oluyor. Viyana Kongresi inkıtaa uğruyor. Müttefiklerle Fransa arasında harp tekrar başlıyor. NAPOLEON, Waterloo muharebesini kaybediyor. Bunun üzerine İngilizlere teslim oluyor. Fransa Tahtına XVIII. LOUIS tekrar geliyor. Viyana Kongresi tekrar toplanıyor. 1815.

³ Ölümü 1389-veya 1390.

⁴ “Der Diwan von Mohammed Schemsed-din Hafis.” Aus dem Persischen zum erstenmal ganz übersetzt von Joseph v. Hammer. 2 Teile. Stuttgart und Tübingen. 1812-1813. - Dilimize ABDULBAKİ GÖLPINARLI tarafından çevrilmiştir. M. E. B. Dünya Edebiyatından Tercüme, Şark-İslâm Klâsikleri : 4.

“HÂFİZ’in şiirleri, HAMMER’in tercümesiyle, geçen yıl elime geçti (1814). Bundan önce, şurada burada, dergilerde çevrilmiş bazı münferit şiirler, bana, bu parlak şairi pek duyurmamıştı. Şimdi ise şu bir araya toplanmış şiirleri, üzerimde öyle büyük bir tesir bıraktı ki, onun karşısında benim de verimli olmam gerektiğini anladım. Yoksa bu kuvvetli şahsiyetin önünde duramıyacaktım. Üzerimdeki tesiri çok büyük oldu onun. Almanca tercümeleri, önümde duruyor. Onun duygularını paylaşmadan yapamıyorum. Konu ve fikir bakımından içimde bir benzerlik belirmeğe başladı, hem o derece ki, artık içimden de olsa, açıkca beliren bu istekle, gerçek dünyadan zevk almayı kendi zevkime, kendi kudretime ve kendi irademe bırakan ideal bir dünyaya kaçmak ihtiyacını duydum.”¹

İşte bu tesirle GOETHE, ikinci şaheseri olan “*West-östlicher Diwan*” (Batı-Doğu Divanı’mı) yarattı². Araya hiç kimse, hiç bir şey girmeden, doğrudan doğruya kuvvetli bir tesirdi bu :

“Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyordu, yoksa bu büyük şahsiyetin önünde duramıyacaktım.”

Böyle bir sözü GOETHE, başka hiç bir büyük şairin önünde söylememiştir. Bir şahsiyetin, hem de edebî bir şahsiyetin, aynı derecede kuvvetli bir edebî şahsiyet üzerinde, ona eser yarattırarak kadar büyük bir tesir bırakabilmesi için, o şahsiyette büyük ve normalin üstünde, harikulâde bir şeyin bulunması gerektir. Yalnız şu var ki, o şahsiyetin tesir ettiği kimsenin de bu tesire herhangi bir şekilde hazırlanmış, hattâ içinde ondan bir parça, onda olana benzer bir şeyin bulunması lâzımdır. HÂFİZ’da, normalin üstünde bir kudret vardı. GOETHE de bu kudreti duymak için hazırды.

Onun Doğu ile olan ilgisi, çocukluk devrine kadar geri gider: GOETHE evvelâ *İncil*’in dünyasını tanımıştı. Öğretimin başlangıcı ve ağırlık noktası din dersleri olduğu bir devirde yetişmişti o. *İncil*’e bağlı bir annenin³ oğlu olarak zamanında eski Doğu’nun kültür çevresine girmişti. Sonraları da İbranca’yi, herkesten önce, ana metni okuyup anlayabilecek kadar öğrendi. Leipzig Üniversitesinde okurken de İbranca’dan bir çok kıssaları, menkıbeleri işlemiş olan şairlerin eserlerini okudu.⁴ Gerçi Leipzig’deki hayatı, bu türlü konular için müsait değildi, ama hastalanıp doğduğu şehir olan Main nehri üzerindeki Frankfurt’a, baba evine döndüğü zaman, hastalığı sırasında, annesinin çok yakın bir dostu olan Fräulein VON KLETTENBERG ile, onun vasıtasıyla de, iyileştikten sonra tanıştığı dine bağlı daha bir çok kimselerle *İncil*’i tahlil etmeğe çalıştı, ve Hıristiyan dininin mahiyetini anlamak istedi⁵. Sonra Strassburg Üniversitesinde okurken, büyük ve humanist bir yazar olan HERDER, *İncil*’in ince-likleri ve edebî kompozisyonu üzerine dikkatını çekti. Onun tesiriyle GOETHE, *Ahdı Âtik*’den “*Ağniyet-ül-Ağani*”yi, düğün ve aşk şarkıları olan bu “*neşidelerin neşidesi*”ni, Almanca’ya çevirdi⁶. HERDER’in tercümesi de onu bu yolda teşvik etmişti⁷. HERDER’in, İran şiirlerinden, İran masallarından yaptığı çevirmeler⁸, ve “*Vom Geist der*

¹ GOETHE, “*Annalen*” 1815.

² Stuttgart in der Cottaischen Buchhandlung 1819.

³ Bu bağlılık en canlı ifadesini, mektuplarında bulmuştur.

⁴ “*Joseph*” (Yusuf) epopeleri, “*Ruth*” (Raûs) ve “*Belsazar*” (Balthazar) dramları.

⁵ “*Zwo wichtige, bisher unerörterte Biblische Fragen, zum erstenmal gründlich beantwortet von einem Landgeistlichen in Schwaben*” 1773.

⁶ “*Das Hohelied*” 1775.

⁷ “*Das Hohelied*”

⁸ “*Merkur*” adlı dergide, 1781-1782.

hebräischen Poesie" (İbrani şiirinin ruhu üzerine) adlı yazısı da (1782), GOETHE'yi çok ilgilendirmişti. HERDER ile olan sıkı münasebeti dolayısıyla bu ilgi çok tabiydi. GOETHE, kendi inşiyakiyle *İncil*'i tedkike bir daha SCHILLER ile mektuplaştığı sıralarda koyuldu; bu defa da epopenin mahiyetini araştırırken bu zarureti duymuştu. O zamanlar (1797'de), *İncil*'in metninden başka, EICHHORN'un buna yazdığı bir girişi, WOLTMANN'ın da "*Älteste Menschengeschichte*" sini (İnsanın en eski tarihi'ni) okumuş, hattâ o zamanlar Beni İsrail seferleri hakkında açıklamalarda bile bulunmuştur.

Ahdı Âtik'in, *Eyup* kıssası bölümünden aldığı bir motifi: Allah ile Şeytan arasındaki iddiayı, yeryüzünde, şeytana göre iyi bir insanın bulunmadığı iddiasını "*Faust*" unun proloğunda kullanmıştır¹. Araya sonra başka yazılar da girdi. Ama SCHILLER'in ölümünden sonra, kendini tarih tedkiklerine verip *hayatım* yazmağa başlayınca, o zaman gene *İncil*'e dayanan sorular gözünün önünde canlandı. 1811 yılının Haziran ayında, İran'ın eski tarihine dair çizdiği taslak, ve "*Dichtung und Wahrheit*" (Şiir ve Hakikat) adı altında yazdığı otobiografisinin 4. kitabına verdiği geniş yer,² GOETHE'nin yetişmesinde bu Doğu edebiyatlarının ne kadar önemli olduğunu gösterir; aynı zamanda da bunların, kendi için de ne kadar büyük bir mâna taşıdığına işaret eder.

Ama GOETHE'nin, Doğu memleketlerine karşı olan sevgisi yalnız İsrail-Musevi edebiyatına inhisar etmedi. Daha genç yaşlarında, Arap-İslâm edebiyatı da onun görüşlerine katılmıştır. Bir mektubunda :

"Musa, Kur'an'da nasıl dua ettiyse, ben de öyle dua etmek istiyorum: Allah'ım, sıkıntılı kalbime ferahlık ver sen!" diye yalvarmıştır³.

Kur'an'daki âyet de⁴ şöyledir :

"Yarabbi, kalbimi aç ve bana işimi kolaylaştır. Sözümü anlasınlar diye de dilimden düğümü çöz" :

رب اشرح لی صدري و یسر لی امری
واحلل عقدة من لسانی یفقهوا قولى

Sonra gayet geniş olarak tuttuğu "*Mahommed*" (Muhammed) dramında,⁵ yarattığı bir dehayı, olayların zarurî akışı ile çarpıştırmak istiyordu. *Kur'an*'ı bile iki dilli Lâtince tercümesinden çevirmediği denedi⁶. CLEMENS WERTHER'in "*Die Sitten der Morlacken*" (Morlakların âdetleri) adlı yazısına dayanarak yarattığı "*Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga*" (Hasan Ağa'nın asil karısının şikâyeti) adlı şiiri (1775) onun ancak MUHAMMED duygusundan anlaşılabilir. Weimar'da geçirdiği yılların sonuna doğru da JONES tarafından İngilizceye çevrilmiş olan eski Arap ve Ön-İslâm *Mual-lakat*'ı tercümeyle kalkıştı⁷. Bütün bu çalışmalar, GOETHE'nin Doğu İslâm edebiyatıyla meşgul olduğunu gösterir, sonra da bunlar ufkunun genişlemesine yardım etmiştir.

ADAM OLEARIUS'un seyahat tasvirleriyle, SAADI'nin "*Gülistan*"ını GOETHE, babasının kütüphanesinde bulmuştu. JONES'un "*Asiatische Poesie*" (Asya Şiiri), ona

¹ RECAİ BİLGİN tarafından dilimize çevrilmiştir, 1941, M. E. B. Dünya Edebiyatından Tercüme-ler, Alman Klâsikleri : 1.

² RECAİ BİLGİN tarafından dilimize çevrilmiştir, 1948, M. E. B. Dünya Edebiyatından Tercüme-ler, Alman Klâsikleri : 28, Cilt I.

³ HERDER'e, 1772'de yazdığı mektupta.

⁴ 20. Sûre 26-29.

⁵ "*Caesar*," ve *Prometheus*" adlı dramlarında da..

⁶ MARCIUS edisyonundan, Padua 1698.

⁷ HERDER'e dayanır, 1783.

EICHHORN hediye etti. SECKENDORFF'un manzum olarak tercüme edip yayınladığı İran şiirleri gözünden kaçamazdı ¹. HARTMANN'ın Almanca'ya tercümesinden CAMI'nin "*Mecnun ile Leylâ*" sını ², HAMMER'in tercümesinden de "*Şirin*" i okuyunca ³, önceleri üzerinde fazla bir tesir bırakmayan bu edebiyata artık yaklaşmağa başlamıştı. Bunda NİZAMİ'nin bazı ilâvelerle dokunmuş malzemesi işlenmişti. İçinde "*Yusuf ile Züleyha*"nın aşk macerası da vardı ⁴. Ama ne bu eserler, ne de dergilerde dağınık bir halde çıkan HÂFİZ tercümeleri, GOETHE'yi, yollarında bir yaratıcılığa götüremedi.

Doğu ile doğrudan doğruya temas da bunu yapamadı. 1813 yılının Ekim ayında, İspanya'da, NAPOLEON'un bayrağı altında çarpışmış olan Weimar'lı erler, CHARL MARTELL'in günlerinden beri, Hıristiyan ve İslâm kültürünün karşılıklı temas halinde bulunduğu memleketten bir Arap ve İran yazması getirdiler. Menşei, İslâmî olan ilk vesika idi bu : *Kür'an*'ın sonundaki "*Nâs Sûresi*"nin başıydı :

"Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese aşıl原因an kötü Şeytanın şerrinden, insanların ALLAH'ı, insanların maliki olan insanların Rabbine sığınırım de!" :

قل اعوذ برب الناس * ملك الناس * اله الناس * من شر الوسواس الخناس * الذى يوسوس
فى صدور الناس * من الجنة والناس .

Bu yazma GOETHE'yi o derece meşgul etmişti ki, yazıyı taklidetmeğe başladı, müstereklerden de, açıklayıcı bir tercüme istedi ⁵.

Bu sıralarda Doğu memleketlerinden insanlar gelmeğe başlamıştı; Rus ordularıyla birlikte, Leipzig'in harp meydanlarından Batı'ya geçen Başkırt kılığında insanlardı bunlar. GOETHE, bir mektubunda bu insanlar hakkında şöyle der :

"Bir kaç yıl önce, Protestan jimnastımızın dersanelerinde, namaz kılınp Kur'an'dan sûreler okunacağını kim söyleyebilirdi. Buna rağmen Başkırtların ibadetlerinde bulduk hepimiz. Onların Molla'larını seyrettik; beylerine, tiyatrodâ hoş geldiniz dedik. Bana gösterdikleri hususî teveccühlerinden olacak, bir okla yay hediye ettiler. ALLAH, bu dost misafirlere hayırlı bir dönüş mukadder kılarısa, bunları, ebedî bir hatıra olarak ocağımın üzerine asacağım." ⁶

Böylece bir çok yıllara hasredilen okumaların ve yaşanan günlük olayların tesiriyle GOETHE'de, HÂFİZ'ı, bu yabancı misafiri içine alacak zemin hazırlanmış oldu. HAMMER-PURGSTALL, HÂFİZ'in *Divan*'ını tam olarak tercüme etmekle, bu büyük İranlı'nın şahsiyetini de Batı dünyasına tam olarak vermişti. Tesir eden onun *şahsiyeti* olduğuna göre, GOETHE'nin HÂFİZ'da bir şeyler bulması gerekirdi. GOETHE, HÂFİZ'da kendisine eser yarattırarak kuvvet buldu.

HÂFİZ'in zamanında da devletler parçalanmıştı. Bütün İran, siyasî ve askerî kargaşalık içinde idi. O zamanlar da diktatörler ortaya çıkmıştı. ⁷ O da, kendisini

¹ "*Tiefurter Journal*" (Tiefurt Gazetesi) adlı dergide çıktı.

² Almancası 1783'de.

³ "*Schirin, ein persisches romantisches Gedicht*" (Şirin, bir İran romantik şiir.)

⁴ Almancası 1793'de.

⁵ Dostu EICHSTADT vasıtasıyla LORSCHBACH'dan istedi bunu.

⁶ 5 Ocak 1814'de, Freiberg'de bulunan Oberberg Yüzbaşısı HEINRICH VON TREBA'ya yazdığı mektupta.

⁷ XIV. yüzyılın başında İran'da İlhanlıların inkiraza yüz tutmalarıyla, 1316'da da EBU SAİD'in ölümünden sonra başlayan taht kavgalarıyla, bir takım valiler ve serdarlar İran'a istiklallerini ilân ettiler. Şirâz'da İNCU ve MUZAFFERİ hanedanı hüküm sürdü.

bu umumî kargaşalığa kaptırmamıştı. Dünya, harp gürültüleriyle çınlarken, HÂFİZ, huzurunu kaybetmemiş, çiçeklerden, kuşlardan, aşktan, şaraptan terennüm edebilmiş, yalnız bunların içinde kendisini salıvermemiş, eritmemişti. Öteki dünyaya olan ilgisine rağmen, bu dünyada *var olma*'nın verdiği hazla, o, öyle bir görüşe varmıştı ki, her türlü dogmatik inançlardan uzak, her şeyde ölmez ve tanrısal olanı duymuş, beşerî olan her şey de tipik ve insanî olanı aramış, ortaya koymuştu. Böylece HÂFİZ, sade, ama derin; aydın ama ateşli, ihtirash, zamanını aşan bir adam olarak yaşamıştır. Açık ve dürüst olduğundan, milletinin büyükleri de onunla görüşmekten zevk alır, dünyaları fetheden TİMUR bile kendisini sık sık ararmış. MUZAFFERİ'lerden Şah ŞÜCÂ' ile Şah MANSUR gibi büyük hamiler, onu hep korumuşlar ¹. Yalnız küçükler, anlayışları kıt kimseler, kendisini dinsizlikle itteham etmiş ve HÂFİZ'a düşman olmuşlar. Fitne ve fesadın ufukları kaplamasından kendisi de şikâyet eder : ²

“Bu ne karışıklıktır ki, dünyanın bütün ufuklarında fitne ve fücür görüyorum”:

این چه شورست که در دور قر می بینم
همه آفاق پر از فتنه و شر می بینم

Çok sürmeden de HÂFİZ gene neşe ve zevk âlemine döner.

Hiç şüphe yok ki, bu iki şairi, GOETHE ile HÂFİZ'ı ayıran şeyler de vardı. Bazı zıt şeyler : değişik iki şahsın yüzyıllar arasındaki mesafelerin, Doğu Batı cihetlerin beraberlerinde getirdikleri zıddiyetler vardı. Yalnız dış münasebetlerinde, mizaçlarında ve hayat görüşlerindeki uygunluk o kadar mühimdi ki, XIX. yüzyıl Alman şairinin, XIV. yüzyıl İranlı şairini ³ kendisine içten yakın bulması, onun duygularını paylaşması, kendisine eş bir şair, bir hayat sanatkârı olarak değerlendirmiştir. HÂFİZ'ın ruh büyüklüğü ve düşünce sağlamlığı, irfanından, sezgisine dayanan bilgisinden ileri geliyordu. O, her insanın sevinçlerini ve ıstıraplarını terennüm etmiş, kuvvetli kıt'alarla da aşk ve şarabı övmüştür. Sonra da sağlam bir hayat görüşü vardı onda: Allah'ın elinde dünya iyi düzenlenmiş bir dünya idi. Bunun için, milletlerin ve insanların hayatlarında aynı şeyin tekrarlanmasını, devamlı bir oluş, bir sönüş ve bir yenileniş, tabiattan ruh olaylarına bir geçiş, diye alıyordu. Bunlar GOETHE'nin inançlarına uyuyordu. Bunun için GOETHE de bir *Divan* yaratabilirdi :

“Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyor...”
ve böylece GOETHE “*West-östlicher Diwan*” (Batı-Doğu Divanı'nı) yarattı.

GOETHE'nin *West-östlich* (Batı-Doğu) divanının bir bölümü : “*Hâfız-nâme*” başlığını taşır. Almancası : “*Buch Hafis*” dir. Bu bölüm, HÂFİZ'ın şahsiyetini, sanatını, dünya görüşünü en kısa ve plastik bir şekilde manzum olarak verir : Hemen ilk şiiri iki kişiyi : GOETHE ile HÂFİZ'ı konuşturur. Sanki GOETHE, Batı'dan, uzak bir yolculuktan gelmiş, bir pazar yerinde, yahut da bir cami avlusunda HÂFİZ'a raslamıştır. İlk işi, HÂFİZ'dan adını sormak olur :

“Söyle MUHAMMED ŞEMSÜ'D-DÎN, neden yüce milletin, HÂFİZ diyor, sana?” :

“*Mohammed Schemseddin, sage,
Warum hat dein Volk, das hehre,
Hafis dich genannt?*”

HÂFİZ cevap verir :

¹ REZÂZADE ŞEFAK, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, S. 328-343.

² REZÂZADE ŞEFAK, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, S. 333.

³ 1316-1335.

“Çünkü *Kur’an*’ın kutsal metnini değiştirmeden ezberimde hıfz ediyorum ben. Kötü günlerde bana ve Peygamberimizin sözünü tutanlara kötülük gelmesin diye böylece din’e hizmet ediyorum. Bunun için işte HÂFİZ diyorlar bana....” :

*“Weil, in glücklichem Gedächtnis,
Des Korans geweiht Vermächtnis
Unverändert ich verwahre
Und damit so fromm gebare,
Dass gemeinen Tages Schlechtnis
Weder mich noch die berühret,
Die Propheten-Wort und Samen
Schätzen, wie es sich gebühret -
Darum gab man mir den Namen.”*

HÂFİZ’in bu cevabında, dünya iyi ve kötü, insanlar da: dinli ve dinsiz diye ikiye ayrılır: Kötüler, dinsizler, iyi ve dinli olanlara bir kötülük yapamıyacaklardır. Kötülüğü önlemek, büyük bir hizmettir. İnsana huzur verir. GOETHE de bunu duymuştur:

“HÂFİZ, işte bunun için galiba sana benziyorum ben. Senden ayrılmak istemiyorum... başkaları gibi düşünsük biz ikimiz, sonra başkalarına benzeriz.” :

*“Hafis, drum, so will mir scheinen,
Möcht’ ich dir nicht gerne weichen :
Denn, wenn wir wie andre meinen,
Werden wir den andern gleichen.”*

Ve devamla :

“Tamamiyle sana benziyorum ben HÂFİZ. Mukaddes kitaplarımızı, onların o mükemmel hayallerini, ben de senin *Kur’an*’ı aldığın gibi içime aldım. Örtülerin örtüsü üzerine basılmış İsa’nın sureti gibi, ben de onu bağrıma bastım. Reddetmek, engel olmak, kapmak istedikleri halde, inancın bu hayaliyle huzur buldum ben” :

*Und so gleich’ ich dir vollkommen,
Der ich unsrer heil’gen Bücher
Herrlich Bild an mich genommen,
Wie auf jenes Tuch der Tücher
Sich des Herren Bildnis drückte,
Mich in stiller Brust erquickte,
Trotz Verneinung, Hinderung, Raubens,
Mit dem heitern Bild des Glaubens.”*

GOETHE’nin söylediği örtülerin örtüsü, Azizelerden VERONIKA’nın örtüsüdür. İsa çarmıha gerilirken, VERONIKA, ona örtüsünü uzatır. İsa da bu örtüye ıstıraplı yüzünü siler. Bu sırada örtüye mucize kabilinden İsa’nın yüz hatları çıkar. Ressamlar sonra bu motifi sık sık işlemişlerdir. Çizgi ve kompozisyon bakımından Bizans sanatını andıran böyle bir resmi GOETHE, SULPİZ BOISSERÉE’nin koleksiyonunda görüp hayran olmuş ¹.

İsa’nın yüzü nasıl bu örtüye basılmışsa, GOETHE de *İncil*’i öylece bağrına basıp huzur bulmuştur. Şiirin zirvesi de bu noktadadır :

“İnancın bu hayaliyle huzur buldum ben...”

¹ *Schweisstuch der Heiligen Veronika*. Krş. GOETHE, “*Kunst und Altertum am Rhein und Main*” (Heidelberg).

HÂFİZ'a bu iç huzuru müslümanlık vermişti, GOETHE'ye de Hıristiyanlık. Bununla her ikisinin de dünyaya karşı aldıkları durum müsbettir. Hayatın güzelliği, zenginliği, Allah'ın istediği bir güzellik, onun yarattığı bir zenginliktir. Bunlara hayranlık gerekir. *Mademki dünyaya geldik, dünya nimetlerinden faydalanma bizim hakkımızdır*, düşüncesi, HÂFİZ'in felsefesini teşkil eder. Şiirlerinde açıkca beliren meşrep, *rindlik* meşrebidir; Sûfiler'in tâbirince *tiyb ül-kalb'i* (gönül hoşluğu'nu) her şeye tercih eden hayat duygusuna sahiptir. Bu duygu, XI. yüzyılın ikinci yarısından beri, bilhassa kalendarî dervişleri tarafından geliştirilmiş ve hayat görüşü haline getirilmiştir. Bu rindliğin hususiyetleri, bir dereceye kadar şeriat ahkâmının ruhsatı cihetine gitmek, yahut da onlara hiç riayet etmemek ve şarap içerken, bu hali bir nevi iftihar ile zikretmek ve sûfi tarikatlarına mukabil, mürşîdi, *pir-i mugan* olan bir rindler tarikatını meydana getirmektir. HÂFİZ'in gazellerinde görülen *rindlik* nükteleri, meselâ *pir*'in mescidden meyhâneye gitmesi, sûfi'liğinden bıkan sûfi'nin, hırkasını meyhanede bırakması ve rindân tarikatı merâsiminden bahsetmesi, sâki'ye *pir-i mugan*, meyhâneceye de *mürşid* vazifesi verilmesi gibi şeyler, derin bir ruh saflığını, hayatı gülümseyerek karşılaması da, tamamiyle iyimser görüşünü belirtir¹. Vatani Şiraz'da, görmüş geçirmiş olduğu acıklı hadiseler ile dolu devrin hiç unutamadığı hatıraları karşısında bile o, bütün acılarını, üzüntülerini, bu iyimser görüşüyle yeniyor.

GOETHE'nin de dünyaya karşı aldığı durum müsbetti; onun da hayat görüşü iyimserdi.

İkinci şiiri: "*Anklage*" (Şikâyet) başlığını taşır. HÂFİZ, adı ile müsamma olup, *Kur'an*'ı hıfzeden demekse, onun öteki dünyayı terennüm eden bir şair olması gerekir. Halbuki HÂFİZ, bu dünyanın şairidir ve bu dünyanın zevklerini, aşkı ve şarabı terennüm etmekle ün almıştır. Bunda bir tenakus vardır. Bunun için işte "*Şikâyet*", *Kur'an*'ın "*Şuara Sûre'si*"ne dayanır.² Bu sûre'de şöyle denmektedir :

"Haber vereyim mi size şeytanlar kimin üzerine inerler, vebal yükletici her bir sahtekârın üzerine inerler. Onlar kulak verirler ve çoğunlukla yalan söylerler. Şairlerin arkasına da çapkınlar, sapkınlar düşer. Bunlar her vadide hayran olurlar, kendilerinden geçerler.. Hangi inkilâba munkalip olacaklarını, yarın bileceklerdir onlar:

هل انبئكم على من تنزل الشياطين * تنزل على كل افك ائيم * يلقون السمع واكثرهم كاذبون *
والشعراء يتبعهم الغاؤون * الم تر انهم في كل وادٍ يهيمون * . . . وسيعلم الذين ظلموا اى متقلب
ينقلبون .

Gerçekten de şair olmayıp, kendilerini şair diye veren düzenbazlar hakkında verilmiş olan bu hüküm, EFLATUN'dan KIERKEGAARD'a kadar şairler üzerine âdeta lânet halinde çökmüştür. Bunun için de GOETHE, şöyle sormaktadır :

"Şeytanlar, çölde olsun, kayalarla duvarlar arasında olsun kimleri gözetlerler bilir misiniz? Sonra da gözetlediklerini cehenneme götürmek için bir andan nasıl istifadeye kalkışırlar? Yalancılarla kötü ruhda olanları gözetler onlar" :

"Wisst ihr denn, auf wen die Teufel lauern
In der Wüste, zwischen Fels und Mauern?
Und wie sie den Augenblick erfassen,
Nach der Hölle entführend fassen?
Lügner sind es und der Bösewicht."

¹ KRŞ. H. RITTER, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt I. S. 70.

² 26. Sûre. Hak Dini Kur'an Dili, dersiamdan "elmali"lı MUHAMMED HAMDI YAZIR. T. C. Diyanet İşleri Reisliği neşriyatından, 5. Cilt, İstanbul 1935. S. 3643-3644.

Halbuki öte taraftan şairlerin elde ettikleri şöhretleri karşısında hayranları, onları göklere çıkarır : Taban tabana zıt iki hükümdür bu.

HAZRET ÖMER hakkında o zamanlar, bugün artık doğru olmadığı anlaşılmış olan bir rivayet dolaşmıştır : Güya o, İskenderiye'deki kütüphaneyi, şayet içinde *Kur'an*'ın anlayışına aykırı kitaplar varsa, tehlikeli olabilir; yok eğer sadece *Kur'an*'ın içindeki hakikatleri ihtiva ediyorsa fuzulüdür, diyerek yaktırmış¹.

Bu anlayışla da şimdi neden şair ve muharrirlere bu kadar müsamaha gösterildiği sorulur :

“Şairler, neden şeytanla görüşmekten çekinmezler. Kiminle görüştiklerini bilmez mi onlar yoksa? Şair ki, hep çılgınca hareket eder, sonu gelmiyen aşkının düşünce-siyle, yalnızlığa sürüklenir, kuma yazdığı kafiyeli şikâyetleri de rüzgârla savrulup gider. Şair, şeytanın söylediklerini anlamaz, şeytan da şairin dediklerini tutmaz.” :

*“Der Poet, warum scheut er nicht,
Sich mit solchen Leuten einzulassen!
Weiss denn der, mit wem er geht und wandelt?
Er, der immer nur im Wahnsinn handelt.
Grenzenlos, von eigensinn'gen Lieben,
Wird er in die Öde fortgetrieben,
Seiner Klagen Reim', in Sand geschrieben,
Sind vom Winde gleich verjagt;
Er versteht nicht, was er sagt,
Was er sagt, wird er nicht halten.”*

“Şair şarkısını *Kur'an*'a aykırı olduğu halde söyler, buna da meydan verirler. Öğretin öyle ise sizler, ey kanun bilenler, hâkimler, dindarlar, yüksek bilginler, öğretin müslümanlığın esas vazifesini.

HÂFİZ'dır kızdıran asıl herkesi; MİRZA da herkesin aklını çeler. Söyleyin, ne yapsınlar, neyi yapmasınlar?...” :

*“Doch sein Lied, man lässt es immer walten,
Da es doch dem Koran widerspricht.
Lehret nun, ihr des Gesetzes Kenner,
Weisheit-fromme, hochgelahrte Männer,
Treuer Mosleminen feste Pflicht.
Hafis insbesondere schaffet Ärgernisse,
Mirza sprengt den Geist ins Ungewisse :
Saget, was man tun und lassen müsse?”*

GOETHE, HÂFİZ'in ölümünden sonra, hakkında, birbirini tutmayan bir çok şeyler söylendiğini biliyordu. Bir çokları ona sadece şarap ve aşkın zevklerini terennüm eden hafifmeşrep, kıyamet gününe inanmayan bir şairdir², diye ona cenaze merasimi bile yapmak istememişler. HÂFİZ'in aşk ve şarap şüirleri, bu dünya şüirleri olarak mı, yoksa mistik mânada mı alınacağı uzun zaman tartışılmış³, sonunda Ka-

¹ Bk. *İslâm Ansiklopedisi*, İskandaria

² Bunu Şah ŞUCA, HÂFİZ'in gazellerinin bir küt'asından çıkarmış. KRŞ. H. RITTER, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt I. S. 66.

³ *Devlet Şah ve Nefehât-ül-Üns* gibi eski kaynaklar HÂFİZ'i *esrarı gaibeden haber veren bir ârif* olarak göstermiş, onu bir mutasavvuf şair adetmişler. Buna karşılık, şairin ölümünden 200 yıl sonra yazılan ve içerisinde HÂFİZ'in mahbupları ile birlikte yapılmış minyatürleri bulunan *Bibliothèque Nationale*'deki bir yazmadan, onun gazellerine sadece tasavvufî bir anlam verilmediği anlaşılmaktadır. (S. 382).

nuni Sultan SÜLEYMAN, Viyana'yı muhasara sırasında, İstanbul'da meşhur Müfti EBUSUUD'a, HÂFİZ hakkında bir *fetva* vermesini rica etmiş¹. İşte GOETHE'nin üçüncü şiiri "Fetwa" adını taşır. "Fetva", şair hakkında şu hakîm cevabı vermektedir :

HÂFİZ'in nazmı, sönmez hakikatları verir, ama arasına da *Kur'an*'ın dışına çıkan ufak tefek şeyleri. Emin yolda yürümek istersen, yılan zehiriyle Tiryak'ı birbirinden ayırt etmeği bilmelisin. Her şeyden önce de asil hareketlerden duyulan zevke kendini ferah bir gönülle vermelisin; ancak sonu gelmez ıstıraba karşı temkinli davranıp kendini korumalısın. Doğru hareket etmek için en iyisi budur. İşte biçare EBUSUUD, bunları yazdı. ALLAH, onun günahlarını affetsin!"

"Hafis' Dichterzüge, sie bezeichnen
Ausgemachte Wahrheit unauslöschlich
Aber hie und da Kleinigkeiten
Ausserhalb der Grenze des Gesetzes.
Willst du sicher gehn, so musst du wissen
Schlangengift und Theriak zu sondern.
Doch der reinen Wollust edler Handlung
Sich mit drohem Mut zu überlassen
Und vor solcher, der nur ew'ge Pein folgt,
Mit besonnenem Sinn sich zu verwahren,
Ist gewiss das Beste, um nicht zu fehlen.
Dieses schrieb der arme Ebusuud.
Gott verzeih' ihm seine Sünden alle!"

GOETHE, Müftiye "Der Deutsche dankt" (Alman teşekkür ediyor) başlıklı dördüncü şiiriyle cevap verir. Onun ikazlarını bir tarafa bırakır ve sevinçle ona HÂFİZ'de tehlikeli görüneni, *Kur'an*'ın dışına çıkan şeyleri ele alır :

"Aziz EBUSUUD, çok isabetli konuştun, der. Şairin, senin gibi Azizlere ihtiyacı var; ama işte kanunun sınırlarını aşan küçük şeyler, ona verasetle geçen şeylerdir. Şair, bunların içinde üzüntülü zamanlarında bile cesaret bulur, neşe duyar. Yılan zehirini de, Tiryak'ı da tatmalı o. İlki onu öldürmediği gibi, ikincisi de ona şifa vermez. Hakiki hayat, hareketten doğan, ebedî suçsuzluktur. Bu da başkalarına değil, ancak kendine zarar verir :".

"Heiliger Ebusuud, hast's getroffen!
Solche Heil'ge wünschet sich der Dichter;
Denn gerade jene Kleinigkeiten
Ausserhalb der Grenze des Gesetzes
Sind das Erbteil, wo er übermütig,
Selbst im Kummer lustig, sich bewaget.
Schlangengift und Theriak muss
Ihm das eine wie das andre scheinen.
Töten wird nicht jenes, dies nicht heilen:
Denn das wahre Leben ist des Handelns
Ew'ge Unschuld, die sich so erweist,
Dass sie niemand schadet als sich selber."

¹ O vakitler şair ZAYN AL-DİN ABŪ BAKR TĀYABĀDĪ'nin tavsiyesi üzerine, bu müllhidane beyti güya bir *tersâ* tarafından söylenmiş gibi göstermiş. Krş. H. RITTER, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt V 1, S. 66.

Tabiat, gerçi acıyı biliyor, ama suç tanımıyor. Hayat, hiç sormadan, kendi in-siyaklarından kuvvet alarak hareket ediyor. Bunun için işte *suç* ve *suçsuzluk* burada birbirine bağlanıyor. Hayat ya alınıyorsa oluyor, acı ve kederle de neşelenabiliyor. Burada kanun hükümsüz kılınıyor ve düzeni aşan *küçük şeyler*, hayatın en iyi mirası oluyor. Ama bu bile tabii bir immoralizme, iyi ve kötülüğün öteki dünyasına müsa-maha ediliyormuş gibi gözüküyor; pânzehir ile, zehirin kuvveti de böylece azaltıl-mış oluyor. Her ikisi de lâzımdır. Hepsi bir oyun gibidir. Belki de hattâ sadece bir önoyundur bu; çünkü cennetin kapıları şaire açılır. O, orada, *Faust* gibi aff görür :

“Bunun için işte ihtiyar şair, Hurilerin kendisini cenette gençleşmiş bir delikanlı olarak karşılayacağını bekleyebilir”.

“Und so kann der alte Dichter hoffen,
Dass die Huris ihn im Paradiese
Als verklärten Jüngling wohl empfangen.
Heiliger Ebusuud, hast's getroffen!”

İnsanı bir tarafa bırakarak, Allah'ı, arşılâdan aşağıya baktırarak, her şeyi an-layan ve her şeyi takdis eden bir dünya ve hayat görüşüdür bu. GOETHE'nin bu gibi görüşlere karşı gençliğinden beri temayülü vardı. Ona itiraz etmediler değil, hatta en yakın dostu: SULPİZ BOISSEREE, GOETHE'nin bu görüşüne şiddetle hücum etti: Gerçi tabiatta bir iyi ve kötü yoktur, ama insanları insan yapan şeyler, ahlâk değerleri de altüst edilirse, o zaman insan, kendi içinde yıkılır dedi¹.

Beşinci şiirin adı gene “Fetva”dır. Burada da gene, biz insanlar için hal edilemeyecek tezadın büyük mesuliyetini Allah'a bırakır. Bu tezat, çözülemeyecektir; çünkü insan, aynı zamanda, hem tabiatın içinde, hem de dışındadır. GOETHE, arkadaşı olan KNEBEL'in, kendisine anlattığına göre, başka bir fetva daha biliyordu.

1693 sıralarında bir Şeyh İslâm, NİYAZI-i MİSRÎ'nin, şiirlerinin *Kur'an*'a aykırı olup olmadığı hakkında hüküm vermek zorunda imiş. Müftü, cevap vermiş : Bu şiir-lerin mânasını, şairin kendisinden ve ALLAH'dan başka kimse bilmez. MİSRÎ gibi inananlar, cayır cayır yanmalı, ama MİSRÎ'nin kendisi yakılmamalı, demiş. MİSRÎ yakılmamalı, çünkü ilâhi hayranlığa dalmasını bilenler hakkında *fetva* verilmez.

Bu hüküm, GOETHE'nin düşüncelerine uyuyordu : Kanuna göre hareket etmesi gereken normal bir insanla, yaratıcı insanı birbirinden ayırıyordu o. GOETHE de böyle bir insana müstesna bir durum bağışlar :

“Müftü MİSRÎ'nin şiirlerini okudu ve hepsini tehlikeli bularak arka arkaya alevlerin içine fırlattı. Bu güzel yazılmış kitap, yanıp kül oldu. Yüksek Müftü, böyle MİSRÎ gibi konuşan, onun gibi inanan herkes yakılsın, dedi. Yalnız MİSRÎ, bundan istisna edilsin; çünkü Allah, her şaire bir kabiliyet vermiştir, onu kötüye kullanır, günah işlerse Allah'a vereceği hesabı kendisi düşünsün.” :

“Der Müfti las Misri Gedichte,
Eins nach dem andern, alle zusammen,
Und wohlbedächtigt warf sie in die Flammen :
Das Schöngeschriebne Buch, es ging zunichte.
Verbrannt sei jeder, sprach der hohe Richter,
Wer spricht und glaubt wie Misri - er allein
Sei ausgenommen von des Feuers Pein :

¹ Krş. BOISSEREE = Gespräche von 1815.

*Denn Allah gab die Gabe jedem Dichter.
Missbraucht er sie im Wandel seiner Sünden,
So seh' er zu, mit Gott sich abzufinden."*

Bu güzel ve hakîmce söylenmiş son sözle, HÂFİZ şiiirlerinin ilk yarısında ortaya atılan dâva, halledilmiş, şaire, hakkı verilmiş oluyor. Ona hiç kimse kızmasın, kimse onu mahkûm etmesin, şiiirlerine olduğu gibi inancına da kimse sövmesin. O, yalnız ALLAH'ın karşısında, mesul durumdadır. Onu sorguya ancak ALLAH çekebilir; çünkü şairlik Hak vergisidir. Böylece, *divan*'a, hangi görüşle bakılması gerektiği üzerinde bir esasa varılmış oluyor : Şair, başını bu dünyadan çevirmeden, ölmez olana bakacak, ancak kendi değerinde bulmadığı şeylere başını çevirecektir.

Gene beş şiiirden ibaret bir gruptan müteşekkil kitabın ikinci yarısında, HÂFİZ'in cseri ve istekleriyle boy ölçen GOETHE, şiiir münakaşasında HÂFİZ'in şiiirini, *muhteva* ve *şekil* bakımından nasıl kavradığını gösterir.

"*Unbegrenzt*" (Sınırlanmamış). Bu başlık altında, GOETHE HÂFİZ'in kullandığı şiiir nevinin anlatır : Batı şiiirinde *duygu* vardır. Bunda birbirine bağlı bir çok duygular terennüm edilir. Burada, belli bir olayın yahut da muhtevaya uygun bir hikâyenin akışını kafiye temin ederse, o zaman şekil, muhtevayı zorluyor demek olur. Ama Doğu'da, sanat olarak, şairin kafiyeli bir sözle tablolar, fikirler vermesi, ve bunları tedayile arka arkaya sıralaması, içiçe örmesi, kafiyeli bir sözle gene yeni bir düşünceye geçmesi, sanat telakki edilmektedir. Mısralar, bu yüzden çok renkli, ve sanki birbirinin üzerinden yankılar yaparak atlıyor tesirini veriyor. Doğu şiiirinde, bir *Lied*'in iç şekli, içten gelişmiş yapısı eksiktir. Ama burada terennüm edilen dünya, dar bir dünya olduğundan, ancak ALLAH sena edilir, şarap övülür ve aşk'ın terennümü yapılır. Tek bir şiiirde kaybolan birlik, bütün eserde gene temin edilmiş oluyor :

"Bir türlü bitirememen seni yüce kılıyor. Hiç başlamaman da alınyazın oluyor. Şiiirin senin dönüyor yıldızlı göğün kubbesi gibi. Başı sonu olmuyor, hep aynı yerdesin gibi. Ortasının getirdiği şey de görüldüğü üzere, son olup gene başa geçen şey oluyor.

Sevinçlerin hakiki şiiir kaynağısın sen. Dalgalar, biribiri ardınca durmadan üzerine akıyor. Yürekten kopan şarkılar da sevimli çağlıyor..."

*"Dass du nicht enden kannst, das macht dich gross,
Und dass du nie beginnst, das ist dein Los.
Dein Lied ist drehend wie das Sterngewölbe,
Anfang und Ende immerfort dasselbe,
Und was die Mitte bringt, ist offenbar
Das, was zu Ende bleibt und anfangs war.
Du bist der Freuden echte Dichterquelle,
Und ungezählt entfließt dir Well' auf Welle.
Ein Brustgesang, der lieblich fließt..."*

GOETHE, gene kendisini HÂFİZ'a benzetir :

"İsterse bütün dünya batsın! HÂFİZ, seninle, seninle ancak çıkmak isterim yarışa ben!... Biz ikizler, zevkle ıstırabı paylaşalım. Senin gibi sevmek, senin gibi içmek gururum olsun, hayatım olsun, benim..." :

“Und mag die ganze Welt versinken!
Hafis mit dir, mit dir allein
Will ich wetteifern! Lust und Pein
Sei uns, den Zwillingen, gemein!
Wie du zu lieben und zu trinken.,
Das soll mein Stolz, mein Leben sein.”

Ve devamla :

“Şimdi çınla ey şarkı, kendi ateşinle! Çünkü daha eskisin, daha yenisin sen!...”:

“Nun töne, Lied, mit eignem Feuer!
Denn du bist älter, du bist neuer.”

Bu şarkı GOETHE'ye bir Doğu şarkısı olduğu için eski gelir, ama gene bu şarkı ona bir Batı şarkısı, *kendi ateşi* olduğu için yeni gelir.

Biliyoruz : HÂFİZ'in şiirleri gazel tarzındadır. Arapçada *iplik* mânasına gelir, dilimize de *dizi* kelimesiyle çevrilebilir. Satırlar, arka arkaya diziler halinde, hiç kırılmadan birbirini taakib eder. Bu şekil 5 ilâ 15 beyitten ibarettir ve kafiyelidir. Kafiyeler, ilk iki mısra ile ondan sonraki beyitlerin çift sayılı mısralarını birbirine bağlar. Bu da ancak sesli harfleri zengin, bükümlü dillerde mümkün olur. Çok defa da kelimelerin sonlarına getirilen çekim ekleri, birbirleriyle kafiyelenir. Böylece, kelimelerin ağırlık noktası kafiyede olan bir şiiri yontulmuş son eklerle Almanca'da taklid etmek çok güçtür. Böyle olduğu halde GOETHE, HÂFİZ'in bu tarafını da taklide çalışmış, onun gibi gazeller yazmıştır :

“*Nachbildung*” (Taklit) adını taşıyan şiirinin eski adı “*Kunstreime*” (Kafiyeli şiir) idi :

“Senin kafiyelerinde kendimi bulmak istiyorum ben, tekrarlamağı da hoş karşılayacağım. Önce fikri, sonra kelimeleri bulacağım. Aynı sesi bir ikinci defa kullanmayacağım; kullandığım zaman da, müstesna bir mânası olacak onun... Tıpkı senin gibi yapacağım, ey herkesin takdirini kazanmış olan şair!...” :

“In deine Reimart hoff' ich mich zu finden,
Das Wiederholen soll mir auch gefallen,
Erst werd' ich Sinn, sodann auch Worte finden;
Zum zweitenmal soll mir kein Klang erschallen,
Er müsste denn besondern Sinn begründen,
Wie du's vermagst, Begünstigter vor allen!”

HÂFİZ, ârifane gazelleriyle herkesin takdirini kazanmış, gazellerindeki kudretle herkese kendini sevdirmişti. Kafiyeleri sağladı. Tekerrür yapmıyor, az sözle çok şey söylüyor; açık konuşuyor, kelimeleri yerinde ve güzel kullanıyordu. Hepsini bir kuyumcu titizliğiyle işlemiş, sade bir görünüş içinde onlara özlü haller vermişti. GOETHE, HÂFİZ'a bunun için hayrandı, ve bunun için onu tutuştrucu bir kıvılcıma benzetmişti. Ama yalnız hayranlık, muvaffakiyet temin etmez. Son Kıt'a artık taklit etmeği mânasız bulur, ve kendisini yeni bir şekil aramağa doğru götürür. Bu yeni şekil, gerçi bu Doğu şekline dayanacak, ama kendi yapısını feda etmeyecektir :

“Ölçülü ritim, şüphesiz çekicidir, kabiliyet, ritmin içinde kendini gösterir. İçinde can, ruh olmıyan maskeler ise insanı ne kadar da çabuk tiksindirir. Ölü şekle son verip yeni bir şekil düşünmediyse eğer, kafa bile tatmin olmaz.”

“*Zugemessne Rhythmen reizen freilich,
Das Talent erfreut sich wohl darin;
Doch wie schnelle widern sie abscheulich,
Hohle Masken ohne Blut und Sinn;
Selbst der Geist erscheint sich nicht erfreulich,
Wenn er nicht, auf neue Form bedacht,
Jener toten Form ein Ende macht.*”

Son üç şiir, gene HÂFİZ'in lirizminin muhteva dâvasını ele alır. GOETHE, HÂFİZ'in bu şiirlerinin başına gelenleri biliyordu : HÂFİZ'i korumak için, devrinin büyükleri, onun maddî zevklere karşı duyduğu ihtiraslara, mânevi bir değer vermek istemişlerdi. Alman münekkitlerinden KONRAD BURDACH bile, HÂFİZ, kadehiyle, *edebiyatın şarabını* kastetmiştir, der; kendisini şaraba vermesini de, benliğinden kurtulmak istemesindendir, diye tefsir eder ¹. Onun aşkı da temiz bir aşk, vecdî plastik tasviridir. SÛFÎ'nin ruhu, Allah aşkı için yanar. SÛFÎ, müslüman mistikleri için söylenen bir kelimedir. Üzerine, koyun yününden yapılmış beyaz bir aba aldıkları için *saf* kelimesinin mânasına izafeten on'ara bu isim verilmiş.

O zamanlar şarap ve sarhoşluk kelimelerinin dinî anlamda allegorik tefsiri şu idi : Araplar, Ön ve Orta Asya'yı zaptettikten sonra, oradaki Hıristiyan mistisizmini de İslamiyete geçirmişler. Böylece meselâ, Ninive Peskoposu İsaak 660 sıralarında, Irak'da Hıristiyan mistiklerinin öncüsü, vecd durumunu şöyle tasvir etmiştir.

“... Sonra onun içinde tatlı bir ALLAH duygusu uyandı; kalbinde yanan, bedeninde, ruhunda her türlü tesiri yakan bir ALLAH aşkı alevlendi. Durup durup şarap içmiş gibi sarhoş oldu o; dizlerinin bağı çözüldü, kafası durdu, kalbi ALLAH'la doldu. Böylece o, sanki şarap içmiş gibi sarhoş oldu; hem o derece sarhoş oldu ki, içini dolduran bu duygu kuvvetlenince, iç bakışları da kuvvetlendi. O, bu duruma gelince, ruhunu bir beden sardığını, bu dünyada, yaşadığını unuttu. İşte insanda, mânevi görüşün, idtektler vahi'sinin başlangıcıdır bu.” ².

Sûfiler, en parlak devirlerini, XIII. yüzyılda yaşadılar. Almanya'da, en büyük mistik ECKEHART'ın vaizettiği, Doğu ve Batı mistiğini bağrında taşıyan bir yüzyılda bu. Her ikisine de *neoplatonizm* hakimdi; Hakiki varlık, Allah'dadır; yeryüzünde varlık ise bir şey ifade etmez. GOETHE, yaratıcılığın değerini bu derece tabiatın kaçan bir görüşe şiddetle karşı koydu. O, bu görüşte, aynı zamanda yaratıcı Allah'a karşı saygıda da bir eksiklik gördü; çünkü yeryüzünde varlık, Allah vergisidir, bunu saymamak Allah'ı saymaktı. HÂFİZ için yeryüzünde varlık bir nîmettir. Onun, bu nîmete müdrük olması, Allah'a karşı duyduğu tam bir saygıdan ileri gelmektedir. GOETHE işte bunun için HÂFİZ'i anlar. “*Offenbar Geheimnis*” (Açık Sır) adlı şiirinde :

“Sana Aziz HÂFİZ, mistik dilin ta kendisi dediler. Dil bilginleri de, sözünün değerini anlamadılar.

“Sen, onlara göre mistiksin; çünkü sende çılgınlık eseri gördüler. Kendi esrarlı şaraplarını da senin adınla sundular.

“Ama sen mistik bakımından tertemizsin; çünkü onlar seni anlamadılar. Sen sofu olmadan dindar oldun. Sana işte bunu bağışladılar”:

¹ KONRAD BURDACH, “*Abhandlung über Goethes Reinschrift des westöstlichen Diwans*” (Aufsatzsammlung “Vorspiel” 2, Halle 1926).

² KİŞ. ERNST BEUTLER, “*Goethe, Westöstlicher Diwan*” S. 412.

“Sie haben dich, heiliger Hafis,
Die mystische Zunge genannt,
Und haben; die Wortgelehrten,
Den Wert des Wortes nicht erkannt.
Mystische heissest du ihnen,
Weil sie Närrisches bei dir denken
Und ihren unlauten Wein
In deinem Namen verschenken.
Du aber bist mystisch rein,
Weil sie dich verstehn,
Der du, ohne fromm zu sein, selig bist!
Das wollen sie dir nicht zugestehn.”

“Ohne fromm zu sein” (Sofu olmadan) “selig sein” (dindar olmak) : Bu hüküm, GOETHE’ye gençliğinden beri yabancı değildir. Bu ruh hali, onun bütün hayatına ve eserlerine karışmıştır. Daha gençliğinde, Frankfurt’da iken, din duygularını her şeyden önce pietist ARNOLD’un *Unpartheyische Kirchen- und Ketzerhistorie*” (Kilise ve putperestlerin tarafsız tarihi) beslemiştir (1699). Bu adam, tarikatların, putperestlerin üzerinden kötü damgasını kaldırmağa cesaret etmiş ve böyle aykırı yollarda yürüyenlerde bile Allah duygusunun derin olduğunu ispat etmiştir. GOETHE de otobiyografisinde, gençliğini anlatırken, Allah’a kendi tarazında yaklaşmak için hürriyetini ele aldığını itiraf eder ¹. Bütün dinî şiirleri gibi ² “Divan” ı da onun bu ruh halinden doğmuştur.

Dil bilginleri ile tartışma, mistik kelimesi üzerindedir. Vecd içinde bir hayranlık, GOETHE için yabancı bir dünya idi. Bu sebepten Allah’ı, ancak yaşayan, canlı varlıkların içinde, tabiatta : çalıda, havada, suda görmek mümkündür : *Pantheist* bir görüştü bu. GOETHE, HÂFİZ’da da böyle bir Allah duygusunu keşfetmişti. HÂFİZ, rubab’ı, çeng’i dinlerken bile dinlediği sesler, onu metafizik ufuklara götürmüş. Sesler ona sanatkârı, sanatkâr da ALLAH’ı hatırlatmış. Bunun için işte HÂFİZ, GOETHE’ye mistik bakımdan tertemiz gelir. Ama şimdi de onun HÂFİZ’i anlayışı değişmiş olmuyor mu?

GOETHE, bir zamanlar HÂFİZ için, *bir başka VOLTAIRE* demişti ³. “Divan”ına yazdığı notlarında da onu, HORATIUS ile kıyaslamıştı⁴. “*Hâfiz-nâme*” sinin ilk şiirinde ise HÂFİZ, *Kur’an*’ı hifzeden, kötü günlerde, kötülüğü dindarlığıyla yok eden adamdı. Şimdi de *sofu olmadan dindar* olduğu için onu övüyor. Gerçekten de HÂFİZ, o dar görüşlü sofulardan değildi :

“Ey gönül, sana kurtuluş yolunu göstermek için iyi rehberlik edeyim : Fasıklıkla övünme, sofuluk satma!” ⁵

دلا دلات خیرت کم براد نجات
مکن بفسق مباحات وزهد هم مفروش

Bunun için de *sofu* kelimesinin burada, dogmatik vecd mânasından çok daha başka, çok daha dar bir mânası olması gerekir. Nitekim bundan sonra GOETHE’nin

¹ “*Dichtung und Wahrheit*” (Şiir ve Hakikat) I. Kısım, 1. Kitap.

² “*Ewige Jude*” (Ölmez Yahudi), “*Faust*” monoloğu.

³ SUPITZ BOISSEREE’ye 1815’de. “*Goethes Gespräche*”.

⁴ “*Noten und Abhandlungen*” (Warnung).

⁵ REZÂZADE ŞEFAK, “*Tarih-i Edebiyat-ı İran*” S. 341.

aşlında “*Widerruf*” (Tekzip) başlığını taşıyan “*Wink*” (İşaret) adlı şiiri de, HÂFİZ’in mistik olmadığını söyler. Onun, yani HÂFİZ’in görüldüğü ve söylediği gibi anlaşılması tezini de “*Das Wort ist ein Fächer*” (Söz bir yelpazedir) remzi ile geri alır :

“Böyle olmakla beraber, diyor GOETHE, tenkidettiğim bilginlerin hakları var; çünkü sözün sadece bir mânası olmuyor. Bu, kendiliğinden anlaşılmalıydı. Söz bir yelpazedir! Aralıklarından bir çift güzel göz görünür. Yelpaze sadece sevimli bir çiçektir; gerçi kızın yüzünü kapatır, ama kendisini benden saklamaz. Kızın en güzel tarafı, gözleridir ve bu gözler, gözlerimin içinde yankısını bulur.”:

“*Und doch haben sie recht, die ich schelte :
Denn, dass ein Wort nicht einfach gelte,
Das müsste sich wohl von selbst verstehn.
Das Wort ist ein Fächer! Zwischen den Stäben
Blicken ein Paar schöne Augen hervor.
Der Fächer ist nur ein lieblicher Flor.
Er verdeckt mir zwar das Gesicht,
Aber das Mädchen verbirgt er nicht,
Weil das Schönste was sie besitzt,
Das Auge, mir ins Auge blitzt.*”

HÂFİZ’in mistisizmi hakkında da şöyle denmiştir :

“Ama, bizi o şiirlerden uzaklaştıran *din* değildir. Allah’ın birliğine, isteklerine boyun eğmek bizim dinimizde de vardır. Allah’ın isteklerini insanoğluna bir Peygamber vasıtasıyla bildirmesi, Hristiyanlıkta da vardır. Hepsisi az çok bizim din tasavvurumuza uyuyor. Mukaddes kitaplarımızın kıssaları onun kitabına temel teşkil ediyor. İşte bu sebepten onun mistisizmi de derin ve esaslı bir ciddiyetle bize hitabediyor.”¹

GOETHE’nin “*Hâfiz-nâme*” sinin sonuncu şiiri tam ondört kıt’adır. Başlık HÂFİZ’a hitaptır : “*An Hafız*”. Bunda onun lirizminin, bir muhtevadan ötekine nasıl atladığı belirtilir; aşk özleyişleri, tehlikeleri, aşktan duyulan zevkler, şarap, dostluk, bilgelik, şehzadelerin lütüfkârlıkları, cömertlikleri terennüm edilir. Arada bütün sınırlar kalkar. Onun şiirlerinde, bir tabloyu içimize almak üzere iken, şair, derhal ötekine geçer. Şiire hattâ daha da kıtalar eklenebilir veya ondan çıkartılabilir. Ona şaraptan duyulan sevinçle başlanabilir, sonra tekrar bilgeliği övmeğe dönülebilir. Nihayet aşk, şiirin zirvesine çıkartılabilir. Buna rağmen şiir, aslından bir şey kaybetmez. HÂFİZ’in şiirinin en karakteristik tarafı işte budur. GOETHE’nin yukarıda “*Unbegrenzt*” (Sınırlanmamış) adlı şiirinde söylediğini burada gene tekrarlıyabiliriz :

“Senin şiirin yıldızlı göğün dönen kubbesi gibidir. Başı sonu hep birdir. Ortasının getirdiği şey de, sonunda kalan ve başlangıç olan şeydir.” :

“*Dein Lied ist drehend wie das Sterngewölbe,
Anfang und Ende immerfort dasselbe,
Und was die Mitte bringt ist offenbar
Das was zu Ende bleibt und Anfangs war.*”

Böylece HÂFİZ, yalnız bu dünyanın güzel ve maddî zevklerini terennüm eden bir şair değil, sadece öbür dünyaya hazırlanan mistik ruhun şairi de değildir. O, aynı zamanda her ikisidir ve her ikisi de değildir : O, bu ikisinin üstünde, iç hürriyetini kazanmış, şahsiyetini bulmuş bir şairdir. GOETHE, HÂFİZ’i işte böyle anlamıştır,

¹ GOETHE, “*Noten und Abhandlungen*”